

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΔΙΑΓΩΝΙΣΜΑ ΑΡΧΑΙΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ (7-2-2021)

A1.α)

Ο συλλογισμός του Αριστοτέλη στο δεύτερο απόσπασμα είναι ο ακόλουθος:

1^η προκείμενη: το μέσον επαινείται και είναι το σωστό («τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται.»)

2^η προκείμενη: ο έπαινος και το σωστό σχετίζονται με την αρετή («ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς.»)

Συμπέρασμα: επομένως η αρετή είναι ένα είδος μεσότητας («μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετή»).

Στο συμπέρασμα, το οποίο προκύπτει λογικά, η αρετή ορίζεται ως «κάποια» (τις) μεσότητα, διατηρεί δηλαδή την υποκειμενικότητα στον προσδιορισμό του περιεχομένου της. Η αρετή είναι απλώς μια μορφή μεσότητας, προσδιοριζόμενη από τις πέντε σταθερές μεταβλητές (δεῖ), και όχι συγκεκριμένη αντικειμενικά και απόλυτα καθορισμένη για όλους μεσότητα.

β) Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι διαχειρίζονται τα διάφορα πεδία εκδήλωσης της συμπεριφοράς τους καθορίζει την ηθική τους ποιότητα. Από τον τρόπο που συμπεριφέρονται, αποκτούν τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα τους. Ο Αριστοτέλης μέσα από ζεύγη αντιθέτων αποδεικνύει ότι άλλες επιλογές ακολουθούν τη μεσότητα και οδηγούν στην κατάκτηση της αρετής, ενώ άλλες την υπερβολή ή την έλλειψη και απομακρύνουν από την αρετή. Έτσι ο τρόπος που οι άνθρωποι συναλλάσσονται τους κάνει δίκαιους ή άδικους, ο τρόπος που αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες τους κάνει ανδρείους (μεσότητα) ή δειλούς (έλλειψη), ενώ η στάση τους απέναντι στις επιθυμίες και την οργή τους κάνει σώφρονες (μεσότητα) ή ακόλαστους (υπερβολή) και πράους (μεσότητα) ή οργίλους (υπερβολή).

B1. «συναλλάγμασι»: Ο όρος «συναλλάγματα» σημαίνει όλων των μορφών τις συναλλαγές, συμβόλαια, συμφωνίες, πρωτίστως τις οικονομικές. Αυτού του είδους οι σχέσεις των συμπολιτών μεταξύ τους δεν είναι για τον Σταγειρίτη ένα επιμέρους ή περιορισμένης σημασίας ζήτημα μέσα στην κοινωνία. Είναι η συγκεκριμενοποίηση της αλλαγής, της ανταλλακτικής σχέσης μεταξύ των συμπολιτών. Και η σχέση αυτή είναι ιδρυτική και συστατική για την κοινωνία. Επιτυγχάνεται, κατεξοχήν, με τον εξισωτικό για τα προϊόντα και τις υπηρεσίες ρόλο του νομίσματος (χρήματος). Βλ. Ἠθικὰ Νικομάχεια 1133b17-18 [: γιατί αν δεν υπήρχε ανταλλαγή, δεν θα υπήρχαν σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων· ούτε ανταλλαγή θα υπήρχε, αν δεν υπήρχε ισότητα· ούτε ισότητα, αν όλα τα

αγαθά δεν μπορούσαν να μετρηθούν με ένα κοινό μέτρο]. Κατά προέκταση, τα συναλλάγματα είναι ένα σημαντικό πεδίο ανάπτυξης και εμφάνισης ηθικών σχέσεων.

«**ἐπιθυμία**»: Είναι βασική βιολογική και ψυχολογική λειτουργία του ανθρώπου: κυριότερες μορφές της είναι στον Αριστοτέλη η επιθυμία για τροφές και η σεξουαλική επιθυμία. Ως τέτοια η ἐπιθυμία είναι από ηθική άποψη ουδέτερη. Η διαχείρισή της όμως, τονίζει ο φιλόσοφος, έχει μεγάλη σημασία. Άνθρωποι που δεν μπορούν καθόλου να ελέγξουν τις επιθυμίες τους χαρακτηρίζονται ακόλαστοι, ενώ στο άλλο άκρο, της παντελούς αδιαφορίας, βρίσκονται οι ἀναίσθητοι· στη μέση βρίσκονται οι σώφρονες, όσοι δηλαδή διατηρούν σώας τας φρένας και ελέγχουν λογικά τις επιθυμίες του.

«**ὀργάς**»: Σύμφωνα με τη διδασκαλία της *Ρητορικής*, η ὀργή είναι η δυνατή επιθυμία να πάρουμε εκδίκηση για μια συμπεριφορά που εκτιμούμε ότι απαξίωσε εμάς προσωπικά ή τους οικείους μας· η απαξίωση αυτή μας προκαλεί βέβαια στενοχώρια, πόσο μάλλον όταν είναι (ή θεωρούμε πως είναι) τελείως ανάρμοστη και αδικαιολόγητη. Η ὀργή στρέφεται κάθε φορά ενάντια σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Στο πάθος της ὀργής αντιστοιχούν οι εξής ηθικές στάσεις: ὀργιλότης, ἀναισθησία, πραότης (και οι αντίστοιχοι ανθρώπινοι τύποι).

«**προαίρεσις**»: Η λέξη προαίρεσις [: ἔλλογη προτίμηση] δεν δηλώνει μια ἄλογη και αδικαιολόγητη επιθυμία. Είναι δομικά συνδεδεμένη με τη διανοητική ικανότητα του ανθρώπου, τη σκέψη και την κρίση του. Αποτελεί επιλογή ανάμεσα στο καλό και το κακό και επιδίωξη του ενός ή του άλλου. Στο πλαίσιο της ηθικής διδασκαλίας του Αριστοτέλη ανατίθεται καθοριστικός ρόλος στην προαίρεση. Ο λόγος είναι ότι αποτελεί ελεύθερη και συνειδητή επιλογή του ενός ή του άλλου τρόπου ζωής, επιλογή που οδηγεί σε συγκεκριμένες αποφάσεις σε κάθε μία επιμέρους περίπτωση. Δίκαιος δεν είναι αυτός που τυχαίνει να κάνει κάποιες δίκαιες πράξεις, αλλά αυτός που συνειδητά επέλεξε τη δικαιοσύνη ως στάση ζωής και ακολουθεί στις επιμέρους επιλογές του την αντίστοιχη σταθερή πορεία.

B2. Ο σωστός χρόνος, τα σωστά πράγματα, οι σωστοί άνθρωποι, ο σωστός σκοπός, ο σωστός τρόπος συνιστούν τις παραμέτρους εκείνης της ισορροπίας/συμμετρίας που παράγουν το τέλειο αποτέλεσμα, δηλαδή το μέσον και άριστον. Ο Αριστοτέλης κάνει σαφές ότι η αρετή δεν είναι συναίσθημα (φόβος, ὀργή, θάρρος), όμως προκύπτει από μια συγκεκριμένη αντιμετώπιση του συναισθήματος. Έτσι η ηθική αρετή προκύπτει από μια λογική επέμβαση του ανθρώπου στο συναίσθημα που περιγράφεται με τις πέντε συνθήκες του «δεῖ». Για να κατακτήσει ο άνθρωπος το «μέσον τε καὶ ἄριστον» χρειάζεται να διαθέτει εκείνη τη φρόνηση, ώστε να

ανταποκρίνεται στις πέντε απαιτήσεις του δέοντος και να ρυθμίζει την ένταση του συναισθήματος. Έτσι, όσον αφορά την ουσία της, η αρετή είναι μια μεσότητα, όσον αφορά όμως το «ἄριστον», είναι μια ακρότητα που συμπίπτει με το «υπέρατο» αγαθό προς το οποίο πρέπει να αποβλέπει ο άνθρωπος. Το «ἄριστον», αν και είναι ακρότητα, συμπίπτει με το μέσον, γιατί αποτελεί τον υπέρτατο βαθμό τελειότητας. Η αρετή είναι μεσότης ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη, αλλά καθαυτή είναι τέλεια, δηλαδή έχει τον ανώτατο βαθμό τελειότητας, καθώς ούτε να ξεπεραστεί μπορεί από κάτι άλλο ούτε όμως υπολείπεται και σε σχέση με κάποιο άλλο. Συμπερασματικά, στο χωρίο αυτό **φαινομενικά** έχουμε **οξύμωρο σχήμα**, καθώς ο Αριστοτέλης ταυτίζει το μέσον με το ἄριστο. Το μέσον, όπως έχει ήδη αναφέρει ο φιλόσοφος, βρίσκεται ανάμεσα στην υπερβολή και την έλλειψη. Το «ἄριστον» όμως κανονικά αποτελεί ακρότητα και όχι μεσότητα, καθώς βρίσκεται στην υπερβολή. Για τον Αριστοτέλη «ἄριστον» είναι η τελειότητα, το «τέλος», η ανώτερη αξία των όντων που προκύπτει από τη μεσότητα. Εδώ λοιπόν αποκτά τη σημασία του ιδανικού, του προτύπου, της μετρημένης συμπεριφοράς που οφείλουμε να ακολουθήσουμε, αν θέλουμε να κατακτήσουμε την αρετή, που είναι η μεσότητα. Έτσι οι δύο έννοιες τελικά ταυτίζονται και η αντίφαση αίρεται. Αξιοπρόσεκτη είναι η θέση και το γένος της αντωνυμίας «ὅπερ», η οποία αναφέρεται στη λέξη «ἄριστον», κι έτσι, συσχετίζεται **και** ετυμολογικά η λέξη «ἄριστον» με τη λέξη «ἀρετῆς».

B3. 1α, 2α, 3γ, 4β, 5β

B4α. 1γ, 2β, 3δ, 4ε

B4β. ἐλεῆσαι: να ευσπλαγχνιστεί

ἀμαρτάνεται: αποτελεί σφάλμα

στοχαστική: έχει για στόχο

Η ελεημοσύνη και η ανιδιοτελής προσφορά στον συνάνθρωπο, που έχει ανάγκη, είναι δείγματα ανθρωπισμού και εσωτερικής ελευθερίας.

Σύμφωνα με τις διδασκαλίες της χριστιανικής θρησκείας οι άνθρωποι θα λογοδοτήσουν για τις αμαρτίες τους στη Δευτέρα Παρουσία.

Ο φιλοσοφικός στοχασμός του Αριστοτέλη αποτελεί αντικείμενο θαυμασμού παγκοσμίως.

B5. Η παιδεία κατά τον Αριστοτέλη έχει ηθικοπλαστικό χαρακτήρα και οδηγεί στην κατάκτηση των αρετών μέσα από την επανάληψη («ἐκ των ὁμοίων ἐνεργειῶν») ηθικά ορθών πράξεων με κριτήριο το δέον (Διό δεῖ τὰς ἐνεργείας ποιᾶς ἀποδιδόναι»). Ἐτσι θα αποκτηθούν τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα ανάλογα με την ποιότητα των επαναλαμβανόμενων ενεργειών (« κατά γὰρ τὰς τούτων διαφορὰς ἀκολουθοῦσι αἱ ἕξεις»). Με αυτόν τον τρόπο τα παιδιά μεγαλώνοντας θα επιβληθούν με τη λογική στα πάθη υπακούοντας στον ορθό λόγο και θα οδηγηθούν στην ευδαιμονία στον ιδιωτικό και συλλογικό βίο. Ὅπως και ο δάσκαλός του, ο Πλάτωνας, ο Αριστοτέλης τόνισε και ξανατόνισε τη μεγάλη σημασία που έχει η παιδεία και η αγωγή για την ιδιωτική (=προσωπική) και για τη δημόσια (=κοινωνική) ζωή του ατόμου. Και όλα αυτά βέβαια, γιατί πίστευε πως με την παιδεία και την αγωγή, η οποία εθίζει το άτομο σε συγκεκριμένους τρόπους συμπεριφοράς, το άτομο βοηθιέται στην απόκτηση της αρετής που είναι προϋπόθεση για την ευδαιμονία τη δική του και της πόλεως. Δύο πράγματα αισθάνθηκε πως έπρεπε να τονίσει με ιδιαίτερη έμφαση: α) την πρωτεύουσα σημασία της παιδείας και της αγωγής, και β) ότι όσο πιο νωρίς αρχίσει η παιδεία και η αγωγή, τόσο πιο πολλές θα είναι οι ελπίδες να αποδειχτούν αυτές αποτελεσματικές και γόνιμες.

Ειδικότερα, ο Αριστοτέλης θεωρεί ότι ο εθισμός και η απόκτηση μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας έχει πολύ μεγάλη παιδαγωγική αξία («οὐ μικρόν οὖν διαφέρει»). Για αυτό και εισάγει στην ενότητα αυτή το παιδαγωγικό του σχόλιο. Θεωρεί λοιπόν, ότι ο άνθρωπος πρέπει να συνηθίζει από μικρός σε ηθικές ενέργειες («εὐθύς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι»), για να φτάσει στην κατάκτηση των ηθικών αρετών. Μάλιστα, αυτή η διεργασία πρέπει να ξεκινήσει από πολύ μικρή ηλικία, γιατί τότε συντελείται η διαμόρφωση της ηθικής του συνείδησης. Το φυσικό, οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού παίζει καθοριστικό ρόλο στη σωματική, συναισθηματική, ψυχική και πνευματική ανάπτυξή του. Επιπλέον, επειδή η διαδικασία αυτή απαιτεί πολύ χρόνο, κρίνεται σωστό να ξεκινήσει όσο γίνεται πιο νωρίς. Οι παιδαγωγικές αυτές αντιλήψεις του Αριστοτέλη συμφωνούν με τις σύγχρονες και φαίνεται ότι έπαιξαν και παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της σύγχρονης αντίληψης για την αγωγή.

Όπως φαίνεται και στο παράλληλο κείμενο οι απόψεις του Πλάτωνα για την παιδεία ταυτίζονται με τις αντίστοιχες του Αριστοτέλη. Και ο Πλάτωνας θεωρεί ότι η παιδεία έχει ηθικοπλαστικό χαρακτήρα και ότι η διαμόρφωση του ήθους πρέπει να ξεκινά από μικρή ηλικία («Θεωρώ επομένως εκπαίδευση την πρώτη αρετή που μπαίνει στις ψυχές των παιδιών»). Και για τον Πλάτωνα τα πάθη συσχετίζονται με την κατάκτηση των ηθικών αρετών και γι' αυτό πρέπει να ελέγχονται με σωστή καθοδήγηση («Αν δηλαδή η ηδονή και η φιλία και η λύπη και το μίσος αναπτύσσονται με τον τρόπο που πρέπει στις ψυχές τους, προτού ξυπνήσει μέσα τους η λογική») μέχρι να επικρατήσει ο ορθός λόγος καθώς τελειοποιείται ο άνθρωπος, ως αποτέλεσμα ορθής εξάσκησης και ανατροφής («και αν, όταν ξυπνήσει η λογική, τα αισθήματα συμφωνούν μαζί της στο ότι σωστά διεμορφώθησαν από τις αντίστοιχες συνήθειες, αυτή η συμφωνία στο σύνολό της αποτελεί την αρετή»). Έχει, επομένως, μεγάλη σημασία ο τρόπος που το παιδί βιώνει νωρίς ηλικιακά τις έμφυτες παρορμήσεις και αντιδράσεις («πρώτα αισθήματα») για το αν θα στραφεί προς την αρετή ή την κακία («και ότι μ' αυτά πρωτοεμφανίζεται στην ψυχή τους η αρετή και η κακία») και ακόμα μεγαλύτερη η ορθή διαπαιδαγώγηση. Είναι, λοιπόν, προφανές ότι και οι δύο φιλόσοφοι τονίζουν τον καθοριστικό ρόλο της αγωγής στην εύπλαστη παιδική ηλικία όταν ακόμα διαμορφώνεται ψυχικά και ηθικά ο άνθρωπος.

Γ1. Οι κατηγορίες είναι τόσο πολλές και φοβερές, Αθηναίοι πολίτες, ώστε ο Εργοκλής μου φαίνεται ότι δεν θα μπορούσε να τιμωρηθεί ικανοποιητικά από τον λαό σας, ακόμα κι αν θανατωθεί πολλές φορές για καθεμιά από τις πράξεις του. Γιατί φαίνεται ότι και πόλεις έχει προδώσει και πρόξενους και συμπολίτες σας έχει αδικήσει και έχει γίνει πλούσιος ενώ ήταν φτωχός με τα δικά σας χρήματα.

Γ2. Ο ρήτορας αναρωτιέται πώς είναι δυνατόν οι Αθηναίοι να συγχωρούν τους κατηγορούμενους, όταν βλέπουν ότι τα πλοία, που αυτοί διοικούσαν, έχουν καταστραφεί και έχουν λιγοστεύσει, ενώ ήταν πολλά («τὰς μὲν ναῦς δι' ἀπορίαν χρημάτων καταλυομένας καὶ ἐκ πολλῶν ὀλίγας γιγνομένας»). Επίσης, οι κατηγορούμενοι, όταν απέπλευσαν, ήταν φτωχοί και χωρίς εισοδήματα («τούτους δὲ πένητας καὶ ἀπόρους ἐκπλεύσαντας»), αλλά πολύ γρήγορα απέκτησαν τη μεγαλύτερη περιουσία μεταξύ των συμπολιτῶν τους («οὕτως ταχέως πλείστην τῶν πολιτῶν οὐσίαν

κεκτημένους»). Δεν πρέπει, λοιπόν, να τους συγχωρήσουν οι Αθηναίοι αλλά να οργίζονται για τα αδικήματά τους («ύμέτερον τοίνυν ἔργον ἐστίν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐπὶ τοῖς τοιούτοις ὀργίζεσθαι»). Γιατί θα ήταν φοβερό, αν σε μια εποχή, που πιέζονται τόσο πολύ από τις εισφορές που πρέπει να καταβάλουν, αυτοί συγχωρήσουν όσους κλέβουν το δημόσιο χρήμα και χρηματίζονται («καὶ γὰρ δὴ δεινὸν ἂν εἴη, εἰ νῦν μὲν οὕτως αὐτοὶ πιεζόμενοι ταῖς εἰσφοραῖς συγγνώμην τοῖς κλέπτουσι καὶ τοῖς δωροδοκοῦσιν ἔχοιτε»).

Γ3. α)

πολλῶν:	πλειόνων/πλεόνων	πλείστων
ὀλίγας:	μείονας/μείους	ὀλιγίστας
πένητας:	πενεστέρους	πενεστάτους

β)

ἄνδρες:	ὧ ἄνερ
Ἐργοκλῆς:	ὧ Ἐργόκλεις
πλήθει:	ὧ πλήθος

γ)

δοῦναι:	δός
ὄρᾳτε:	ὄρῳεν
ἡδίκηκώς:	ἡδίκουν
ἀποθανῶν:	ἀποθανούμενος

Γ4. α) ὥστε οὐκ ἂν μοι δοκεῖ δύνασθαι Ἐργοκλῆς ὑπὲρ ἑνὸς ἐκάστου τῶν πεπραγμένων αὐτῷ πολλάκις ἀποθανῶν δοῦναι δίκην ἀξίαν τῷ ὑμετέρῳ πλήθει: Δευτερεύουσα επιρρηματική συμπερασματική πρόταση, που εισάγεται με τον συμπερασματικό σύνδεσμο ὥστε, εκφέρεται με οριστική (δοκεῖ), γιατί δηλώνει πραγματικό συμπέρασμα, και λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός του συμπεράσματος/αποτελέσματος στο ρήμα ἐστί.

Μετατροπή ἐγκλισης: δοκοῖ/δοκοίη

Μετατροπή ρήματος κύριας: ἦν

β) 1^{ος} τρόπος: ὁ ῥήτωρ εἶπε τοῖς Ἀθηναίοις ὅτι/ὥς τὰ κατηγορημένα οὕτως εἶη πολλὰ καὶ δεινὰ

2^{ος} τρόπος: ὁ ῥήτωρ εἶπε τοῖς Ἀθηναίοις τὰ κατηγορημένα οὕτως εἶναι πολλὰ καὶ δεινὰ

γ) μοι: δοτική προσωπική του κρίνοντος προσώπου στο ρήμα δοκεῖ

δύνασθαι: ειδικό δυνητικό απαρέμφατο, αντικείμενο στο ρήμα δοκεῖ (ταυτοπροσωπία)

καταλυομένας: κατηγορηματική μετοχή από το ρήμα ὄρατε, κατηγορηματικός προσδιορισμός στο αντικείμενο ναῦς στο οποίο είναι συνημμένη

πένητας: επιρρηματικό κατηγορούμενο του τρόπου στη μετοχή ἐκπλεύσαντας και αναφέρεται στο υποκείμενό της τούτους